

UDK 821(497.6).09-31 V. Mrkić

Primljeno: 10. 01. 2019.

Stručni rad
Professional paper

Elmir Spahić

RAT KAO UNIVERZALIJA U ANTIRATNOJ ETICI ROMANA ISTOČNO OD ZAPADA VLADE MRKIĆA

Autobiografski roman *Istočno od Zapada* tematizira rat u Bosni i Hercegovini kao besmisao u čijem se fatumskom vrtlogu nalazi jedna srpska porodica. Mrkićev antiratni stav je fokusiran na razaranje smisla ratovanja u kapacitetu s kojim raspolaže književnost koja postaje glas etike kao raspoznavanja dobra i zla. Afirmira se pogled odozdo, pogled žrtve, suprotan monumentalizmu, a što je i jedna od temeljnih odlika poetike svjedočenja u novijoj bosanskohercegovačkoj književnosti. Ma koliko se odupirao poimanju rata kao transpovijesne realije za autora je zlo i zločin ipak univerzalija, koja obuhvata čitavu povijest. Vlastita nesreća samo je sinegdohička tačka u neprekinutom slijedu krvavih tragova zla. Takvo shvatanje proizlazi iz Mrkićeve etike koja uvijek kreće od pojedinca, čiji je izbor slobodan (Ako je izmanipulisan to nije opravdanje, naprotiv!) i koji jeste odgovoran za sebe.

Ključne riječi: Vlado Mrkić; rat; etika; antiratna književnost; pojedinac; kolektiv

Jenjavanjem postmodernog entuzijazma ka posvemašnjim antiesencijalističkim relativizacijama težište književnih tumačenja sve više se prenosi na antropologiju književnosti i ono, kako ga prominentna norveška teoretičarka književnosti Tune Selbu naziva, "treće stanovište koje su kulturološka i formalistička istraživanja često previdala" (Selbu 2016: 12), a povezano je sa činjenicom da nas književnost, osobito roman, "na privilegovani način uvodi u razumevanje odnosa između ljudi, što smatramo moralnim ili etičkim mogućnostima romana" (isto). Na tom nam se tragu paradigmatičnim ukazao roman *Istočno od Zapada* Vlade Mrkića u kome antiratna ideja nije tek puko opisivanje rata kao zla i zločina, već funkcioniše na različitim

nivoima i jakim kontrastima (opreke: život – smrt, sloboda – ropstvo, mrtvi – živi, ideologija – pojedinac, kolektiv – pojedinac i sl.) zasniva etičke temelje autorovog proznog izričaja.

Sama priča jeste autobiografska: riječ je o stradanju jedne srpske porodice za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu. U radnji romana naglasak je na nemogućnosti spajanja porodice u ratnim uvjetima. Rat se u tom pogledu skoro pa personificirao u samome romanu. Centralni lik je Srbin koji se protivi agresiji na Bosnu i Hercegovinu. Roman započinje smrću majke u Bijeljini, pred početak rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Priča o majci, asocijacijama i sjećanjima, razgranava se u širu sliku zbivanja u Drugom svjetskom ratu u kojem je poginuo njegov otac. Porodična hronika je potka za transvremeni ciklični narativ o sudbinama oca, brata, naposljetku i njega samog. Ratna trauma je porodični ali i univerzalni fatum, a sve to, na fonu mainstreama poslijeratne poetike svjedočenja, dobija posebnu dimenziju u svjetlu činjenice da je sadržaj romana poveziv sa doživljenom traumom: Vlado Mrkić je odveden u ustaški logor u Hrvatskoj, u kojem je bio godinu dana, zajedno sa majkom i bratom Slobodanom, koji je, od u logoru zarađene upale pluća, umro 1943. godine (Mrkić 1997: 23).

Etika ima zadatak ne samo da nas upozna sa datom moralnom praksom i otklonima od nje, već i da dā vrijednosnu ocjenu, da ukaže kakve to moralne sudove neko donosi, a kakve bi trebao donositi, razlikujući dobro od zla. Polazeći od takvoga načela rat je u Mrkićevom romanu zapravo okvirna priča za sve druge sadržane priče. Rat je *natpostojanje*, sila koja se fatumski nadvila nad svima, koja osujećuje mogućnosti izbora pojedinca da ne učestvuje, odbije ili ignorira kad mu 'zakuca na vrata'. Mrkićev antiratni stav je fokusiran na razaranje smisla ratovanja u kapacitetu s kojim raspolaže književnost koja postaje glas etike kao raspoznavanja dobra i zla.

Antiratno pismo, čijem korpusu pripada i ovaj roman, literarno je oruđe protiv naturaliziranih poimanja ratova kao transpovijesnih realija. Kao određujuće obilježje bh. književnosti na koncu 20. stoljeća u poetičkom, estetskom i etičkom smislu antiratno pismo ne donosi monumentalnu naraciju pobjednika, već priču onog ko tu povijest živi odozdo. Ono odolijeva izazovima "ratom aficiranog povijesno-političkog konteksta lakomog na razna učitavanja i instrumentalizacije" (Spahić 2016: 17). Etička uloga književnosti u tom se pogledu, bez obzira na sve 'akvizicije' postmodernog vrijednosnog relativizma i dekonstrukcije, nije promijenila. Ona služi, između ostalog, i tome da besmisao rata debelo podvlači i odupire se populističkim talasima izmišljanja granica i razloga za podjele, poslije kojih se "svetina hvata za oružje" (Popov 2002: 396). Ključna je pri tome identitetska pozicija Vlade Mrkića,

koja je ujedno i polazna tačka njegove angažiranosti, kao Srbina protivnika zločina koji se vrše u ime njegovog naroda i pisca koji odbacuje nalog imperativne pripadnosti kolektivu.

Nastajanje rata liči razvoju neizlječive bolesti. Ko zna kada su u našem tijelu počele prve zloćudne promjene, a da nismo ni slutili ni osjećali. (...) Neumoljiva, neizbrisiva crta u vremenu. (Mrkić 1997: 55-56)

Rat je bolest kojoj nema ni kraja ni lijeka, proces koji se u ljudima taloži godinama, a da to i ne primjećuju. U podtekstu je zapravo poruka o *odsustvu savjesti*, bez koje se ne može adekvatno prosuditi da li neko podliježe ovoj bolesti koja je proizvedena *odozgo*, dok *obični ljudi* nesvjesno postaju bolesnici. Odlika Mrkićeve etike je da upravo kreće od pojedinca, čiji je izbor slobodan (Ako je izmanipulisan to nije opravdanje, naprotiv!) i koji jeste odgovoran za sebe. On naglašava moć pojedinca koji jeste *vaga* svojih odluka, dakle, i vlasnik horizonta u kome je dužan raspoznati zloćudne promjene.

Jedna od zabluda koje sam imao o ratu je i ona o vremenu. Mislio sam da strašno sporo prolazi. Nije mi bilo jasno kako neko može izdržati tri-četiri-pet godina takvog života u kome ništa ne radi, osim što čeka da rat prestane. (...) Toliko mrtvih, toliko strašnih stvari, a ništa se ne događa. Zbog ogromne količine vremena i smrti i jedno i drugo gube na vrijednosti. (Mrkić 1997: 100)

Autor, kako smo istakli, rat posmatra kao proces – vrijeme. Prethodni odlomak u tom je pogledu perifraza Mehmedinovićeve stiha "Rat je i ništa se ne događa" iz zbirke *Sarajevo blues* (Mehmedinović 2004), koji u sebi sabire apsolutni paradoks rata. "Ništa" podrazumijeva gubitak svakog smisla, život postoji negdje izvan tih krugova užasa.

Putujem iz Sarajeva u Beograd, preko Ankone, Venecije, Trsta, Ljubljane. Idem hiljadu kilometara na Zapad, da bih stigao na Istok. Idem da vidim jednog dječaka i jednu djevojčicu čija sam lica počeo da zaboravljam i ne znam hoću li ih prepoznati. Između nas je, prije moga polaska, bilo nekih 70 do 80 kilometara razdaljine, koju smo nekad prelazili za sat-dva. Ali, na tom malom prostoru sada je skupljena sva nesreća ovoga svijeta i samo Smrt prolazi tim putevima. Zato idem ovim vozom, kroz tvoju lijepu i bogatu zemlju. U mojoj, vozovi odavno ne putuju, svi su mostovi srušeni, na cestama su tenkovi, moje zemlje više nema. I

molim te, nemoj samo da me pitaš ko sam i šta sam, jer neću znati da ti odgovorim. Nisam ništa. Pripadam naciji očajnih i nesretnih. (Mrkić 1997: 163)

Prostor nekadašnje Jugoslavije autor ne vidi isključivo kao prostor bivše države, već kao simbolički spacij propasti humanuma, jedinstva i suživota uništenog ratom. Mnogi su tako zauzeli *svoja* polja, okrenuti protiv *drugih*. Srž te simbolike je udaljavanje i kruženje. Da bi se došlo do nekad bliskih mjesta, mora se ići okolo; sastati se sa svojom porodicom nije moguće ni na 'trećoj teritoriji'. Sve je izgubilo svoje mjesto osim Smrti koja je svugdje. I u prostoru i u vremenu! Rat je za Mrkića, ma s kolikom indigancijom pokušavao odbaciti takvu misao, ipak univerzalija, koja obuhvata čitavu povijest. Vlastita nesreća samo je sinegdohička tačka u neprekinutom slijedu krvavih tragova zla.

Znam, isto tako, da je istorija ljudskog roda ispunjena krvlju. I taj sjajni Rim, kojim sam hodao prije nekoliko dana, ti prekrasni gradovi Italije, sagrađeni su na ljudskim kostima. Uvijek sam se pitao, hodajući po svijetu, ko je imao toliko para da podigne sve te sjajne dvorce, crkve i katedrale, cijele blistave gradove, i odakle mu. Pljačka i samo pljačka! Sva najljepša i najtrajnija djela ovoga svijeta nastala su zahvaljući pljački. Svi bogati i moćni narodi postali su to nakon što su poubijali i opljačkali manje i slabije narode. (Mrkić 1997: 177-178)

Na ovaj način Mrkić zagovara koncepciju povijesti koja podriva monumentalističku agendu – iza monumenta i blještavila uvijek stoji nečiji zločin. Zlo je perzistentija povijesnog trajanja. Rim u koji je došao nakon izlaska iz opkoljenog Sarajeva nije u tom pogledu nikakav izuzetak, već naprotiv – najzornija moguća potvrda.

Čudno, kada sada razmišljam o tim vremenima, primjećujem da mi u sjećanje dolaze najprije oni kojih više nema. Mrtvi u ovoj priči imaju prednost nad živim. To je, mislim, pošteno, jer kad odemo i mi koji ih se sjećamo, oni će umrijeti drugi put, potpuno. (Mrkić 1997: 71)

Mrkićeva kultura sjećanja etički je superiorna, napose u odnosu na bezlični viktimoški numerizam recentnih političkih iskaza. Mrtvi nisu brojevi a preživjeli pijetetno nose tragizam svojih umrlih.

Kod kuće, vazu namjestih ispred bjeljinske fotografije na kojoj su majka, otac i Slobodan. Trak sunca pope se uz policu s knjigama i zaustavi na njihovim licima. Sad su me njih troje gledali s one strane smrti. (Mrkić 1997: 81)

Smrt je ovdje jedna – sa dvije strane. Jedna je strana ona na kojoj su otac, majka i brat, a druga je ova u kojoj je Sarajevo, Bosna i Hercegovina, autor. Život pod opsadom druga je strana smrti. Ali:

Nijedan narod ne ubija, ubijaju zlikovci, a tih zlikovaca ima u svakom narodu. (Mrkić 1997: 81)

Etika ovog romana je udar na stereotipe, na generalizacije i opću krivnju naroda. I ovdje je polazište i ishodište individualno, baš kao i u dijelu romana gdje je propitivao zloćudne promjene u svakom pojedincu. Mrkić konstantno bježi od zamki kolektivizacije, akteri povijesti su pojedinci, odgovorni za same sebe, a putevi zla su kapilarni:

Rat je promijenio sve, pa i pozdravljanje. Komšije Muslimani više ne govore *dobar dan*, *dobro jutro*. I u mnogim ustanovama, na ulici, ako kažeš *dobardan*, neće ti odgovoriti. To je sad srpski, četnički pozdrav, za mnoge. (Mrkić 1997: 93)

Zlo putuje. Promijenilo je i pozdrave. Zašlo je u stubišta, ulaze, na ulicu – svugdje gdje se odvija ljudski život:

Rat daje biografije pojedincima i narodima. Ne mogu, na kraju, da zamislim, nakon svega, kako bi neko ko nije doživio rat mogao napisati svoju biografiju. (Mrkić 1997: 112)

Rat je totalitet, nadstanje koje usisava svaku individualnost. Nema pošteđenih, svi moraju izabrati stranu, postoji samo *svoje* i *tuđe*. U takvim je okolnostima i glavni junak je zbog svoje nacionalnosti bio nazivan špijunom. U trenutku kad junakova žena prelazi most na Grbavici, srpski policajac je pita koga ima u Sarajevu. Odgovara da ima muža. Srpski policajac bez razmišljanja ustvrđuje da on radi za Aliju (Mrkić 1997: 123). Po srijedi je, dakle, izvrnuti etički horizont: "...etika temeljena na dužnosti (deontološka koncepcija morala) u ratu doživljava prodor ideologije te 'dužnost' gubi svoj etički a dobiva ideološki značaj. Pojedinaac više nema pravo na vlastiti moralni sud već na slušanje zapovijedi. Upravo je 'slušanje zapovijedi', dakle odanost

dužnosti, u najvećem broju slučajeva s jedne strane onemogućilo donošenje vlastita moralna suda u poslušnih pojedinaca. S druge strane oni koji su te dužnosti određivali, duboko su vjerovali u ispravnost ‘viših ciljeva’” (Vojnović 2012: 174).

ZAKLJUČAK

Mrkić je kroz ratni roman iz perspektive žrtve prikazao zlo kao transpovijesni fenomen. Njegov koncept povijesti je humanistički, zato jer se fokusira na pravi ishod, a to su žrtve, a ne zaposjednuti prostori. Veliki pobjednici su kreatori tog paradoksa. U antitetičkim relacijama: život – smrt, sloboda – represija, podjele – spajanja, ubice – žrtve, mrtvi – živi, ideologije – pojedinci, kolektivi – pojedinci i sl. autor je baždario etički univerzum svoga romana kao suprotstavljenost humanuma kontinuitetu malignih individualnih izbora koji su pogon transpovijesne protežnosti zla. Moralna odgovornost pojmljena je kantovski kao odgovornost pojedinca. I žrtve su jednako individualizirane nasuprot lažne etike viktimoškog diskursa brojki i cinične kulture kolektivnog pamćenja.

LITERATURA

1. Mehmedinović, Semezdin (2004), *Sarajevo blues*, Civitas, Sarajevo
2. Mrkić, Vlado (1997), *Istočno od Zapada*, Društvo pisaca Bosne i Hercegovine, Sarajevo
3. Popov, Nebojša (2002), *Srpska strana rata I*, Samizdat B92, Beograd
4. Selbu, Tune (Tone Selboe) (2016), *Šta je roman?*, Karpos, Beograd
5. Spahić, Vedad (2016), *Književnost i identitet: Književnost kao prostor izazova u reprezentaciji/konstrukciji bošnjačkog kulturnog identiteta*, Lijepa riječ – BZK "Preporod", Tuzla
6. Vojnović, Branka (2012), *Sarajevska ratna priča: naracija, empatija, etika*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb

WAR AS A UNIVERSALITY IN THE ANTI-WAR ETHICS OF THE NOVEL *EAST FROM THE WEST (ISTOČNO OD ZAPADA)* BY VLADO MRKIĆ

Summary

The autobiographical novel *East from the West* discusses the war in Bosnia and Herzegovina as a nonsense in which a Serbian family experienced a fatal maelstrom. Mrkić's anti-war perspective is focused on the destruction of the meaning of warfare in the capacity which literature encompasses which becomes the voice of ethics as a recognition between good and evil. The perspective from below, the view of the victim is affirmed, which is contrary to monumentalism, and also one of the fundamental features of the poetic testimony in the recent Bosnian-Herzegovinian literature. Regardless of the resistance to the perception of the war as a transhistorical realia, evil and crime are merely the universalities for the author, which encompass the entire history. One's own misfortune is only a synecdochical point in an unbroken sequence of bloody traces of evil. Such an understanding is derived from Mrkić's ethics that always starts from an individual who has a free will (If one is manipulated, it is not a justification, on the contrary!) and who is responsible for oneself.

Key words: Vlado Mrkić; war; ethics; anti-war literature; individual; collective

Adresa autora

Authors' address

Elmir Spahić

Filozofski fakultet u Sarajevu

e-spahic@hotmail.com